

KRÓNIKA

TUZA CSILLA

BETHLEN GÁBOR-KIÁLLÍTÁS A MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁRBAN

Négyszáz évvel ezelőtt, 1613. október 23-án a Kolozsváron megtartott erdélyi országgyűlés fejedelemmé választotta Bethlen Gábort. Habár a neves személyekről – így általában az uralkodókról is – születésük vagy haláluk évfordulóján szoktak megemlékezni, most ebben az évben országszerte több tudományos és kulturális intézmény fejedelemmé választása alkalmából emlékezik Bethlen Gáborra. Ennek egyik oka, hogy nincs még egy olyan fejedelem, aki ennyire ismert lenne a tudományos körön kívül a történelmet szerető publikum körében. Másik oka az, hogy személyével köti össze nemcsak a laikus közönség (talán Móricz Zsigmond Erdély-trilógiájára asszociálva), hanem a történészek is az erdélyi fejedelemség „aranykorát”: Bethlen egy gazdaságilag, társadalmilag, belpolitikailag szétzilált, háborúban kimerült és megtépt országot örökölt elődeitől, hogy uralkodásának vége felé egy virágzó fejedelemséget, „Tündérkertet” hagyjon hátra.

Ha valaki kiállítást szervez Bethlen Gábor alakja köré, több szempontból is megközelítheti a témát. Kiemelheti a személyét, akár mint uralkodót, nagy formátumú politikust, akár mint magánembert; kiemelheti belpolitikai vagy külpolitikai eredményeit, a hadvezért; lehet a kiállítást kultúrpolitikája és/vagy valláspolitikája köré csoportosítani; és külön kiállítást érdemelhet a Magyar Királysággal szemben folytatott politikai céljainak és eredményeinek bemutatása is.

Bethlen Gábor ősei Békés és Zaránd megyében éltek, apja, Bethlen Farkas települt át Erdélybe, ahol birtokokat is szerzett. Fiai, Gábor és István a székely hagyományoknak megfelelően nőtt fel apjuk korai halála után anyai nagybátyjuk felügyelete mellett.

Bethlen Gábor a politikát és a hadvezetést olyan fejedelmek mellett tanulhatta ki, mint Báthory Zsigmond vagy Bocskai István. Házassága révén – Károlyi Zsuzsannát vette el – az erdélyi nemesek előkelő köreibbe is bejutott. Báthory Gábor fejedelemsége idején komoly tapasztalatokat szerzett az Oszmánokkal való politikálásban, kényszerű konstantinápolyi tartózkodása idején megismerhette a Porta belső viszonyait. 1613. október 23-án erős török támogatás mellett választották meg a rendek Erdély fejedelmévé.

Mivel a Báthory és a Rákóczi családdal ellentétben neki nem voltak nagyobb magyarországi birtokai, az erdélyi fejedelmi birtokok visszaszerzésével növelhette bevételeit. Ugyanígy törekedett az adóbevételek rendezésére és növelésére. Megerősítette és új kiváltságokkal gyarapította a kiváltságos nemzeteket, főként a hajdúkat, székelyeket, akik hadseregének törzsét alkották.

Kulturális téren is igyekezett fejedelemségét felemelni: vallási türelmet hirdetett, habár maga protestáns volt, de megtűrte az unitáriusokat, szombatosokat, befogadta az elüldözött jezsuitákat, és román érsekséget is alapított. Iskolákat, könyvtárakat, nyomdákat állított fel, tudósokat, művészeket pártfogolt, palotákat építtetett.

Külpolitikájában a Portával óvatos egyensúlyra, a Magyar Királysággal szemben pedig pozícióinak megerősítésére törekedett. Magyarországi hadjáratainak eredményeképpen 1620-ban még királlyá is koronázták Besztercebányán, melyről a nikolsburgi békében lemondott. Külpolitikai erejét és sikereit jelzi az is, hogy a román fejedelemségeket Erdély vazallus államává tette.

1629. november 15-én hosszabb betegség után halt meg.

Még ebből a rövid, lexikonszerűen leírt életrajzból is látszik, milyen színes egyéniségről és életpályáról van szó. Egy kiállítás, egy konferencia keretében csupán egyes területeket, kiemelt témákat lehet megszólítani. Ezt vállalta magára a *Bethlen Gábor és kora* című kiállítással a Magyar Nemzeti Levéltár.

A kiállítás több szempontból is rendhagyónak bizonyul. A 2012 októberében létrejött levéltár-konglomerátum, a Magyar Nemzeti Levéltár tagintézményei előtt az együttműködés új távlatai nyíltak meg. A Magyar Nemzeti Levéltár három tagintézménye – az Országos Levéltár, a Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár és a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár – közös munkájának eredményeképpen 2013. szeptember 17-én az Országos Levéltár épületében megnyílt a Bethlen Gábor fejedelemmé választásának 400. évfordulójára rendezett kiállítás.

Ha rendhagyó a kiállítás abból a szempontból, hogy három levéltár adott hozzá anyagot, akkor rendhagyó a tematika miatt is. Mint már a fentiekben többször is utaltam rá, Bethlen Gábor tevékenysége annyira sokrétű és szerteágazó volt, hogy a teljes keresztmetszet bemutatása – amire általában minden kiállítás törekszik egy adott témával vagy személyiséggel kapcsolatban – meglehetősen nehéz lett volna, elnagyolt és felületes képet adott volna. Többszöri egyeztetés után a kiállítás szervezői – Németh István, Kovács Zsuzsanna, Dominkovits Péter, Szálkai Tamás, Szendiné Orvos Erzsébet – olyan koncepciót dolgoztak ki, mely az egyes intézmények forrásadottságait és lehetőségeit figyelembe véve és azokat a legjobban kihasználva három nagyobb téma köré csoportosította a kiállítás tartalmát.

Az Országos Levéltár rendelkezik a legnagyobb mennyiségű irattal, mivel itt őrzik az Erdélyi Kormányhatóságok összes dokumentumát, a fejedelemség korától kezdve a Gubernium feloszlatásáig. Kisebb erdélyi vonatkozású irattal pedig más fondokban is fellelhetők. A fejedelemség korának levéltára azonban nagyon hányatott sorsú volt, a rengeteg költözés, a háborús károk, a nem megfelelő tárolás mind-mind hozzájárult az irattal pusztulásához. Nehéz dolga van tehát annak, aki ebben az irattal akar kutatni és biztonsággal szeretne benne kiigazodni. A korszakra vonatkozó két legnagyobb erdélyi levéltárnak a Gyulafehérvári káptalannak és a Kolozsmonostori konventnek, a két erdélyi hiteleshelynek fennmaradt az irattal. A kiállított iratok zöme ebből a két dokumentum-együttesből került ki. De az Országos Levéltár más anyagaiból is találhatunk forrásokat: a családi levéltárakból, a Magyar Kamara levéltárából, a Mohács utáni gyűjteményből.

Az Országos Levéltár ebből az igen tarka gyűjteményből a fejedelem kori Erdély társadalmára, az erdélyi három nemzet sorsára, kiváltságaira, vallásos-kulturális életére vonatkozóan válogatott forrásokat. Pecséteken keresztül mutatja be a kiállítás Bethlennek mint uralkodónak erősödését: a pecsétek véseteinek, feliratainak stb. változása utal Bethlen politikai szerepének, jelentőségének változására is.

Erdély magyar nemzetének életére összeírások, nemeslevelek, címereslevelek utalnak. A kiállításon éppúgy megjelennek a nemesek, mint a polgárok és parasztok képviselői is. A székely és szász nemzet bemutatása sokféleképpen történhet: a kiállítás szervezői nem kapkodtak ide-oda a különböző szempontok között, nem veszték el a részletekben, hanem a kiváltságokon keresztül történő bemutatást választották, ami több szempontból is szerencsésnek bizonyult: ezek a nagyközönség számára a legismertebb és leginkább érdekes dokumentumok, illetve egy-egy kiváltságlevél igen szép és látványos is lehet.

A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár anyagából értelemszerűen Debrecenre és a hajdúkra vonatkozó irattal válogattak. A dokumentumok közül néhányat a Tiszántúli Református Egyházkerület levéltára adott kölcsön. Debrecen és környéke nem tartozott szigorúan Erdélyhez, a Partium részeként egyaránt igényt tartottak rá az erdélyi fejedelmek, a magyar királyok, és a török csapatok is számtalanszor átvonultak a területen, így a háborús pusztítások sem kímélték. Szinte sorsszerű volt, hogy a területen kialakuljon egy katonáskodó réteg, a hajdúk, akik annak szolgálatába álltak, aki megfizette őket, illetve a terület bizonyos szempontból önállóságot élvezzen. Debrecen a XVI–XVII. század folyamán a régió állattenyésztésének központja is lett, a marhakereskedelem számtalan debreceni polgárnak hozott nagy vagyont.

Ezt a katonáskodó réteget próbálta Bocskai, majd a többi erdélyi fejedelem is különböző kiváltságokkal magához kötni, ill. felismerve Debrecen jelentőségét a várost is számtalan kiváltsággal, kedvezményrel ruházták fel. A városra és környékére vonatkozó, kiállított irattal nagyon jól bemutatja azokat a szegmenseket, melyek alapján kibontakozik előttünk a virágzó város gazdasági, kulturális, vallási élete, valamint nemcsak az erdélyi fejedelemséghez, hanem a török hatalomhoz és a Magyar Királysághoz való viszonya is. Ez utóbbi szempont megint csak a

szervezőket dicséri: a három hatalom árnyékában gyarapodó várost mindhárom hatalomhoz való viszonyában szemlélik.

A Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár válogatása Bethlen Gábor és a Magyar Királyság kapcsolatrendszerének problematikájához kapcsolódott. A hagyományosan Habsburg-hű Sopron két tűz közé került: be kellett hódolnia Bethlennek. A soproni levéltár munkatársai azonban nem ezt a momentumot és nem elsősorban Bethlennek a város ellen, ill. a Felvidéken indított hadjárait emelik ki a kiállításon. Átfogó képet mutatnak be a Bethlen-kori Sopron életéről, ahol éppúgy megjelenik a város országgyűlési szereplése, mint a korabeli adókövetések, a hétköznapi élet, a virágzó céhes élet, majd a visszatérés a király hűségére.

A kiállításon bemutatott forrástípusok igen sokfélék: összeírások, számadáskönyvek, díszes és kevésbé díszes kivitelű privilégiumlevelek, missilisek, pecsétek, sőt, a Balaton Múzeum és a Soproni Városi Múzeum anyagából kölcsönzött tárgyakkal is találkozhatunk. A szervezők szerencsésen válogattak a különböző források között mind a dokumentumok belbecsét, mind külső megjelenési formáját illetően.

Mivel a tárlatot három intézmény anyagából, a három intézmény munkatársainak bevonásával sikerült létrehozni, úgy illendő, hogy mindhárom intézmény egyformán részesüljön ne csak a munkából, hanem a végeredményből is. Az eredeti koncepció szerint vándorkiállítást terveztek a szervezők Budapest, Debrecen, Sopron helyszínnel. Csakhogy a vándorkiállításnak akkor van értelme, ha a kiállítás teljes anyagát megtekintheti a közönség mindhárom helyszínen. Esetünkben azonban nem ez történt.

Az Országos Levéltár kiállítótermében hagyományosan hónapokig tartja berendezve kiállításait. A szeptemberi megnyitó után mindhárom intézmény iratanyagát (és a soproni muzeológus munkatársaknak köszönhetően egy öltözet korabeli ruhát) egyben csak néhány hétig lehetett megtekinteni. Ezután a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár elszállította saját dokumentumait, hogy az október 3-án megnyitandó kiállításra kitehessék, majd a soproni iratanyag egy része is visszakerült Sopronba, az október 10-i kiállítás megnyitójára. Egy igen jól megszervezett, színvonalas kiállítást darabjaira szedtek szét, mely ezáltal elvesztette a vándorkiállítás jellegét (megfosztva ezzel a publikumot a teljesség élményétől), valamint megbomlott a kiállítás egysége.

Sajnos ily módon már a kiállításra készült színvonalas katalógus is némileg túlhaladottá vált: a kiállítást látogatók azt tudhatják meg belőle, mi az, amit éppen nem látnak, mert máshol van.

Pedig a Magyar Nemzeti Levéltár az eddigi kiállítások gyakorlatától eltérően (szerencsére és mindenképpen előremutató módon) igen minőségi, kiváló katalógust készítet. Nemcsak a kiállított iratanyag tárlónkénti, egyszerű felsorolását találjuk benne, miként a korábbi években, hanem az egyes iratok részletes ismertetését, leírását, és a kiállítás tematikájához kapcsolódó dolgozatokat is. Oborni Teréz, Szálkai Tamás, Szendiné Orvos Erzsébet, Dominkovits Péter és Németh István tudományos igényű, de egyben a nem-történészekből álló nagyközönség számára is jól érthető esszéi kiváló háttérrel adnak ahhoz, hogy a kiállított dokumentumokkal együtt átfogó, de a fontosabb részleteket is kiemelő képet kapjon a látogató a korszakról, azaz az iratokhoz kapcsolódóan a kiváltságos rendekről, a hajdúkról, Debrecen városról, Sopron 1619–1621. évi történetéről és eseményeiről. Ilyen színvonalas, tanulmányokkal is megtámogatott katalógusok nagyobb múzeumainknál már évek óta megszokottak, de levéltári kiállítás esetében még nem találkozhattunk vele. Egyetlen jobbitani való lehetne még ezen a téren: sajnálatos módon nem minden dokumentum fotója került bele a katalógusba, ennek – a kivitelezést látva – nyilván nem technikai, mit inkább anyagi okai voltak.

Újdonságként és mindenképpen pozitívumként emelhetjük ki azonban, hogy a kiállítások megnyitóiával egyidőben konferenciát rendeztek mindhárom intézményben. A konferencia előadásai is igazodtak ahhoz a tematikához, amivel az adott tagintézmény hozzájárult a kiállításához. A szeptember 17-én az Országos Levéltárban tartott konferencia előadói Bethlen Gábor gazdaság- és várospolitikáját, a kiváltságos népek helyzetét, a fejedelemnek az erdélyi három nemzet felvirágoztatásáért tett erőfeszítéseit emelték ki. A történeti konferenciákra szerencsére egyre inkább jellemző, hogy a fiatalabb történészgeneráció felismerve a rokon- és társtudományok szerepét és fontosságát a történeti kutatásokban, más területek kutatóinak és művelőinek is teret ad. Így örömmel üdvözölhetjük az előadók sorában az Iparművészeti Múzeum munkatársát, aki a textíliák világából közelítette meg Bethlen fejedelmi udvarát.

A Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltárban rendezett október 10-i konferenciának a súlypontja Bethlen Gábor és a Magyar Királyság viszonyára, ill. Bethlen hadjárataira helyeződött. Az előadások között új kutatási eredményeket is megismerhettünk, így egy eddig ismeretlen követutasítás tartalmának feltárásával és jelentőségének elemzésével lehettünk gazdagabbak.

A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár *Bethlen Gábor és a Partium* címmel rendezett konferenciát, melynek keretében elsősorban Bethlen Gábornak a hajdúkkal és Debrecennel kapcsolatos politikájához kapcsolódó előadásokat hallhattunk. A debreceni megemlékezés azonban itt nem ért véget, a levéltár november 4-én műhelybeszélgetéssel csatlakozott az MNL Bethlen-rendezvényeihez: a korszak jeles kutatójával, Dr. Jeney Tóth Annamáriával beszélgethettek a jelenlévők Bethlenről és koráról.

Összefoglalóan elmondható: mindenképpen dicséretet érdemel és példaértékű lehet ez a kiállítás. A három rendező levéltár megmutatta, hogy egyrészt a tagintézmények közötti távolságok leküzdhetők, másrészt bebizonyították, hogy a különböző levéltárakban őrzött iratanyag egyformán értékes és egyformán fontos információkat tartalmaz történelmünk megismerésének szempontjából, nincs értékesebb és kevésbé értékes levéltár vagy iratanyag, a különbségek csakis mennyiségiek lehetnek és sohasem minőségiek. Remélhetőleg ezt a kiállítást még több ilyen, a Nemzeti Levéltár egyes tagintézményei között létrejött közös rendezvény – akár további kiállítás, vagy konferencia, közös kiadvány – fogja követni.

Ami a kiállítás koncepcióját, a katalógus bevezető tanulmányait és a három konferencián elhangzott előadásokat illetően megállapítható: Bethlen Gábor személye, uralkodásának időszaka, a Bethlen-kori Erdély története még sok kutatást és új témát kínál történészeinknek. R. Várkonyi Ágnes professzorasszony a *Magyar Tudományban* 2013 októberében megjelent cikkében például finoman felhívja a figyelmet arra, hogy szinte soha nem vizsgálták meg Bethlen Gábor külföldi kapcsolatait, a cseh rendekhez és eseményekhez való viszonyát. Pálffy Géza ennél is továbbmegy: a szeptember 17-i konferencián elhangzott előadásában szinte felszólítja a történész társadalmat a Bethlen-kutatások folytatására, a kialakult kép átértékelésére, a kizárólagos Erdély-központúsággal való szakításra. Az ő zárszavai legyenek mérvadóak a további munkához: „A 400 éves jubileum idején végre eljött az idő leszámolni a Bethlen-képünkre ráakódott mítoszokkal, kuruc-labanc és református–katolikus klisékkel, valamint különféle aktuálpolitikai elvárásokkal, s lehetséges lesz a különleges tehetségű, olykor egészen bámulatosan politizáló nagy fejedelmet és uralkodását a maga sokszínűségében vizsgálni.”